

חוברת לימוד והגות

יום כיפור

12 נושאים ללימוד ולדיון לשולחן החג

שתיים-עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "יום כיפור:
ספר יונה ושליחותו של עם ישראל": מדוע יום הכיפורים הוא ראש
השנה האמיתי, מדוע התשובה אינה מחיקה מאגית, ומדוע הספר הנקרא
במנחה מספר על בריחתו של נביא מפני שליחותו, ראי ליעודו של
ישראל בין האומות.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן יום הכיפורים

01	ארבע תשובות לשאלה אחת
02	יום הכיפורים, ראש השנה האמיתי
03	היובל, או שחרור האדם מעצמו
04	מי חושב על עריות ביום הכיפורים?
05	ככל שעולים, המאבק קשה יותר
06	היונה שלא שבה
07	החלה של האנושות
08	שולחים אותו מזרחה — והוא הולך מערבה
09	צעד אחד בקילומטר
10	האדם היחיד שישן בזמן הסערה
11	מהו המסר שלך?
12	"שאוני והטילני אל הים"

הצגה

מדרש שואל את אותה שאלה ארבעה גורמים בזה אחר זה: החכמה, הנבואה, התורה, ולבסוף ה' עצמו. אדם חטא: כיצד יפרע את חובו? שלוש התשובות הראשונות סוגרות את הדלת. הרביעית פותחת אותה.

השאלה

מדוע צריך לשאול ארבעה גורמים כדי לקבל תשובה — ומה נותן ה' שאין החכמה, הנבואה והתורה נותנות?

התשובה

"טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך" (תהלים כה, ח); פסיקתא דרב כהנא כד, ז.

שואלים את החכמה, מספר הרב: מה דינו של החוטא? ההיגיון מחייב שהחכמה תכרסם בו; והיא עונה: "חטאים תרדף רעה". אין תרופה. שואלים את הנבואה: "הנפש החוטאת היא תמות". אין אפשרות אחרת. פונים אל התורה: יביא אשם, יתוודה על חטאו, ויתכפר לו. אבל מי שאין ידו משגת להביא קרבן נשאר בלי תרופה.

אז פונים אל ה', הכתובת האחרונה. והוא משיב: יעשה תשובה, יחליט לשוב אל עצמו, לשוב אל מקורותיו, אל שורשיו, ויתכפר לו חטאו.

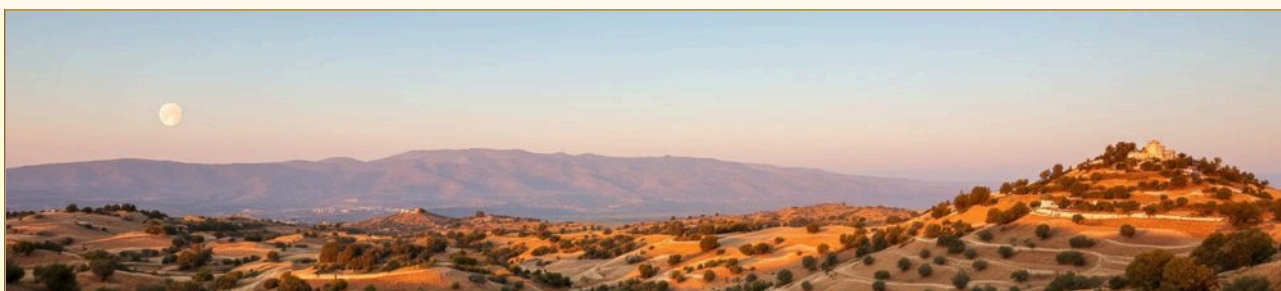
כאן מתקיים הפסוק: "טוב וישר ה'". טוב הוא: במה מתאמת טובו? ביושרו. ישר הוא: כיצד מתאמת הדבר? משום שהוא טוב. הוא רוצה תמיד להדריך את החוטא בדרך התשובה, שכן אין הוא חפץ במות החוטא, אלא בשובו אל עצמו וחיה.

מסקנת הרב

אין הוא רוצה במות החוטא; להפך, הוא רוצה בכל מחיר שישוב אל עצמו ויחיה.

לקח לשולחן

מול חטאו של אדם קרוב, אנו מדברים לפעמים כחכם, לפעמים כנביא, לפעמים כמנהל חשבונות. איזה מן הקולות האלה שולט אצלנו? ולמי נוכל להראות דרך חזרה, במקום להגיש לו את החשבון?

הצגה

בשום מקום בתורה, בנביאים או בכתובים, אחד בתשרי אינו נקרא ראש השנה. אנו עצמנו, בתפילה, קוראים לו יום תרועה או יום הזיכרון. הביטוי "ראש השנה" מופיע ביחזקאל... כדי לציין את העשור לחודש, יום הכיפורים.

השאלה

כיצד יכול יום הכיפורים להיות "ראש השנה" — ומה קורה בין ראש השנה ליום הכיפורים?

התשובה

"בראש השנה בעשור לחדש" (יחזקאל מ, א); "וחג האסף בצאת השנה" (שמות כג, טז).

אין זה מוזר כל כך, אומר הרב, אם מביאים בחשבון שיש ראש שנה של הלבנה וראש שנה של החמה, ושמועדי ישראל מחושבים לפי עונות השמש: פסח הוא חג האביב, שבועות חג הקציר, סוכות חג האסיף. על סוכות נאמר "בצאת השנה": סוף השנה הוא באמת בסוכות, ולא בראש השנה.

נוצרת הזזה בין שנת הלבנה לשנת החמה. בימים הנוראים האלה שתי שנים חופפות, העבר וההווה. המזמור שאנו אומרים בתקופה זו אומר זאת: "ה' אורי וישעי". "אורי" — זה ראש השנה; "וישעי" — זה יום הכיפורים.

עד יום הכיפורים אנו אומרים סליחות, תחנוני מחילה. מיום הכיפורים ואילך אלה הן קריאות לעזרת ה', שנושב אל כיוון המחשבה הנכון.

מסקנת הרב

יום הכיפורים הוא יום ראש השנה.

לקח לשולחן

שנה חדשה אינה מתחילה בהכרח ביום שבו מחליפים לוח שנה. באיזה רגע, אצל כל אחד מאיתנו, השתנתה השנה באמת? ומה אנו מבקשים מה': רק סליחה, או גם כיוון חדש?

הצגה

ביום הכיפורים תקעו בשופר כדי להכריז על היובל, השנה החמישים: שחררו כל אדם, והשיבו כל קרקע לבעליה הראשונים. שכן הארץ לעולם אינה נמכרת לצמיתות.

השאלה

מדוע חל שחרור היובל ביום הכיפורים — ומאיזו עבדות צריך להשתחרר תחילה?

התשובה

"בעשור לחדש ביום הכפרים תעבירו שופר בכל ארצכם" (ויקרא כה, ט); "והארץ לא תמכר לצמיתת" (ויקרא כה, כג).

ביום הכיפורים, מסביר הרב, מוטל בתום היובל לשחרר כל אדם ולהחזיר גם לאדמה את עצמאותה, את חירותה, בהשבתה לבעליה הראשונים. הארץ לעולם אינה נמכרת לחלוטין, אלא תמיד לניהול של ארבעים ותשע שנים.

וכך יום הכיפורים הוא, במובן מסוים, היום שבו חושבים מחדש באמת על שחרור האדם מעצמו. שכן לא בשחרור האחרים צריך לחשוב בראש ובראשונה.

אם נשארו כבולים בעצמנו, משועבדים לאידיאלים יחסיים מאוד, סובייקטיביים מאוד, אם נשארו תלויים באורח חיינו ובדרך מחשבתנו, הרי שלא הצלחנו לצאת לגמרי מעצמנו ולהתחדש מן היסוד.

מסקנת הרב

לא בשחרור הזולת צריך לחשוב בראש ובראשונה.

לקח לשולחן

קל יותר לרצות לשחרר אחרים מאשר לשחרר את עצמנו. לאיזה הרגל מחשבה, לאיזה אידיאל אישי מדי אנו שבוים? מה צריך "להשיב לבעליו" כדי לצאת לדרך בני חורין השנה?

הצגה

מנחה של יום הכיפורים היא הרגע שבו תפילתו של האדם המבקש לשוב אל עצמו מתקבלת באמת ברצון. ודווקא אז קוראים בספר התורה את פרשת העריות.

השאלה

כפסגת היום הקדוש ביותר — מדוע לקרוא את רשימת היצרים הנמוכים ביותר?

התשובה

קריאת התורה במנחה של יום הכיפורים: פרשת העריות.

הדבר מבין, מודה הרב: אנו ביום של כמעט סיגוף; מי חושב על עריות, על היצרים הבסיסיים והמעוותים האלה? זה בא לומר לנו שהתשובה האידיאלית שאנו חושבים עליה, ושאנו סבורים שאנו משיגים בשיאה, אינה אפשרית.

התשובה מחייבת שלבים רבים. המאבקים שנצטרך לנהל לא ישנו את טבעם באורח מאגי, משום ששמרנו יום צום והתפללנו בהתלהבות, כאילו בכישוף סילקנו את כל חטאינו והתחדשנו. לא: למחרת, החיים נמשכים כאילו לא היה דבר.

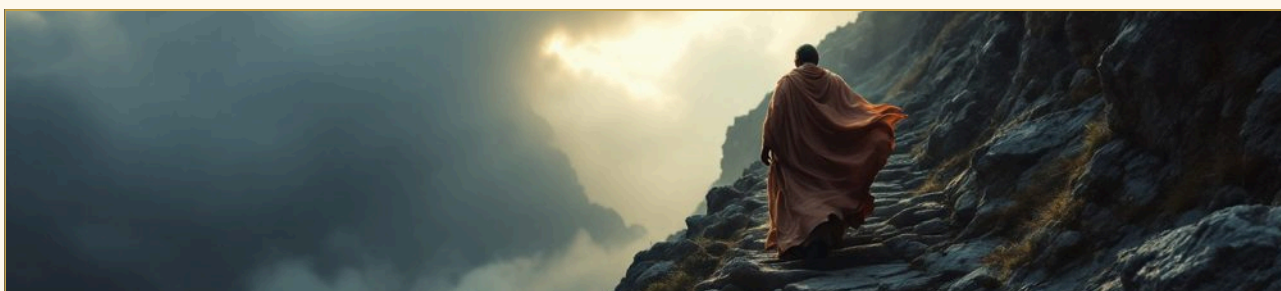
התשובה מחייבת שנקבל החלטה על חולשה מוגדרת היטב שהיינו רוצים להתגבר עליה, ושנאמר: לשליטה בחולשה זו אנו מחויבים בכל מחיר, איננו רוצים להיכנע. להיאחז בפן אחד של החיים ולרצות לתקנו — זו הבטחה לעתיד לכל התיקונים האפשריים.

מסקנת הרב

להיאחז בפן אחד של החיים ולרצות לתקנו — זו הבטחה לעתיד לכל התיקונים האפשריים.

לקח לשולחן

יום הכיפורים אינו מבקש מאיתנו רשימה של החלטות טובות, אלא אחת, מוגדרת. יבחר כל אחד, בשתיקה או בקול, את החולשה שאינו רוצה עוד להיכנע לה. מה יוכל לעזור לו לעמוד בה כבר למחרת?

הצגה

ההפטרה של מנחה היא ספר יונה. יונה הוא נביא החווה את ייסורי מחויבותו המוחלטת לה'. קל לנו לדמיין שחיים עם ה' הם חיים שלווים. הרב טוען את ההפך.

השאלה

מדוע החיים עם ה' אינם נקיים מייסורים — ואיזו סכנה אורכת למי שמגיע לנבואה?

התשובה

"כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו" (סוכה נב, א).

החיים עם ה' אינם בלי ייסורים, אומר הרב; ההפך היה שגוי לחלוטין. אדם המחויב לדרך הרוחניות עובר ניסיונות קשים. חכמינו אמרו זאת: מי שמגיע לדרגה גבוהה יותר של מחשבה ושל מאבק, יצרו נעשה תוקפני יותר, עיקש יותר.

הרמב"ם אומר שכדי להגיע לנבואה, צריך היגיון שאין עליו עוררין, התקרבות אל המוחלט, אל האינסוף. אין זה בהישג ידו של כל אחד, וקל לתעות בדרך. וכשמגיעים לכך, הסכנה היא החזרה למוסר קפדני מאוד: הנביא אינו רוצה בפשרות, ההיגיון שלו אוסר זאת עליו.

לכן הנבואה מכריזה: "הנפש החוטאת היא תמות". בעיניה, שליחותו של אדם זה נגמרה, אין פתח אחר. וזה בדיוק מה שיסביר לנו ספר יונה.

מסקנת הרב

החיים עם ה' אינם בלי ייסורים; ההפך היה שגוי לחלוטין.

לקח לשולחן

לעיתים אנו סבורים שלחסידיים ביותר אין עוד מאבקים. האם שמנו לב שמאבקינו הפנימיים גדלים כשאנו מתקדמים? והאם אנו לפעמים קפדנים מדי עם אחרים משום שאנו דורשים הרבה מעצמנו?

הצגה

הנביא שקוראים ביום הכיפורים נושא שם של ציפור: יונה. אין זו הופעתה הראשונה בתורה. במבול, נח משתמש ביונה, ושולח אותה שלוש פעמים.

השאלה

מה אומרות שלוש שליחויות היונה של נח — ומדוע הנביא הנושא את שמה הוא "בן אמייתי"?

התשובה

"וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד" (בראשית ת, יב); "צדק ושלום נשקו" (תהלים פה, יא).

בפעם הראשונה, מספר הרב, היונה אינה מוצאת מנוח ושבה מהר אל התיבה: קודם לכן היה המוות, המבול; אין דבר, היא מחפשת מחסה. בפעם השנייה היא שבה ועלה זית בפיה: הפעם יש תקווה. בפעם השלישית היא יוצאת ואינה שבה. היא קנתה את חירותה, אינה מבקשת עוד שנח יחסה עליה כאב. שלושה שלבים אלה נמצא אצל יונה הנביא.

כיצד נקרא נביא זה? יונה בן אמייתי, ו"אמייתי" בא מן המילה "אמת". הוא רוצה שהכול יעמוד על האמת. אבל אנו יודעים היטב שזה בלתי אפשרי: האמת הייתה מחייבת את מידת הדין, ובמידת הדין העולם לא היה יכול להתקיים. היה זה נורא, היה זה אכזרי, בלי חסד, בלי טוב.

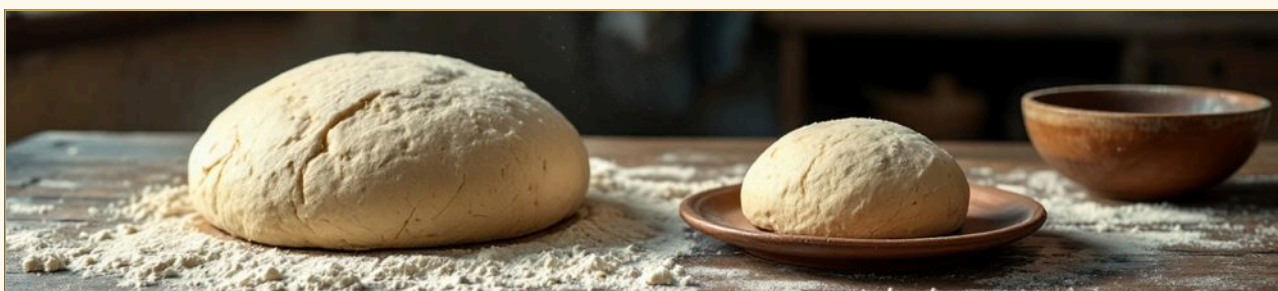
כשהאבה נוכחת, הצדק והשלום נמצאים חבוקים, זה בזרועות זה.

מסקנת הרב

האמת הייתה מחייבת את מידת הדין, ובמידת הדין העולם לא היה יכול להתקיים.

לקח לשולחן

יש רגעים שבהם אנו צודקים, צודקים לגמרי. למי היה עלינו לתת השנה משהו אחר מן האמת: מעט טוב, מעט סבלנות? ובאיזה מצב נעשה ה"צדק" שלנו אכזרי?

הצגה

יונה נשלח לנינוה, עיר שאינה יהודית, אבל עיר של תרבות שיש לה רמה משלה. מדוע צריך נביא מישראל לעסוק בה? הרב משיב בדימוי הלקוח מעיסת הלחם.

השאלה

מהו תפקידו של ישראל כלפי שאר העמים — ומה קורה כשהוא מתנער ממנו?

התשובה

"קום לך אל נינוה העיר הגדולה" (יונה א, ב); שבע מצוות בני נח.

כל אחד עונה בעולם הזה לשליחות, אומר הרב. אין אדם שאין לו שעה בהיסטוריה. אנו יכולים להיות החלה של העולם, אבל אנו רק החלה: יש שאר העיסה, והחלה היא המקדשת את שאר העיסה. אבל היזהרו: הברכה ראויה רק אם אנו ממשיכים לאפשר לעיסה זו להזין את עולמה.

משאר העמים איננו דורשים אלא את שבע מצוות בני נח, מוסר בסיסי שממנו כל אחד מתפתח. אבל מי שמופקד על שמירת המבנה הזה, ועל הרכבת לימודים עליו מעט מעט, הוא העם היהודי. והעם היהודי הוא יונה. מי שהוטלה עליו שליחות אינו יכול לתבוע ברכה ללא תנאי.

יש אפוא לטפח את הקשר עם שאר האנושות, שכן מה שפוגע באנושות פוגע בנו, ומה שפוגע בנו סופו לפגוע בה. אם נשארנו אדישים להתפתחות החברה שסביבנו, סגורים בשכונתנו, והזנחנו את הקשר עם האחרים, גם בזה חטאנו.

מסקנת הרב

אנו יכולים להיות החלה של העולם, אבל אנו רק החלה.

לקח לשולחן

נוח להישאר בין שלנו. איזה קשר אנו מקיימים עם שכנינו, עם עמיתינו שאינם שותפים לאמונתנו? מה הראינו השנה מישראל למי שמביטים בנו?

הצגה

הציור ברור: לך אל יונה. יונה יורד אל נמל יפו ומפליג לטרשיש. והנה תרשיש הוא גם שמה של אחת משתיים־עשרה האבנים שבחושן אהרן, אבנו של השבט שאליו, לדברי הרב, השתייך יונה.

השאלה

יונה אינו בורח לא מה' ולא ממצפנו. אל מה הוא בורח אפוא, כשהוא כוחר דווקא בטרשיש?

התשובה

"ויקם יונה לברח תרשישה מלפני ה'" (יונה א, ג).

כל אחד הוא פנינה בפני עצמה, אומר הרב: על חושן אהרן יוצגו השבטים בשתיים־עשרה אבנים, לכל אחת ערכה הפנימי. שולחים אותו מזרחה, והוא הולך מערבה, לטרשיש, אבן החן של שבט. הוא היה רוצה להסתגר במה שהוא, במרחב שבטו ועמו, ולא להשקיע את עצמו בחוץ.

מדוע? משום שהשליחות כבדה מדי, והאכזבות יהיו גדולות מדי. לא קל לשחק את תפקיד המורה: בכיתה, המורה מבקש להעמיד את כולם על הדרך, והכיתה מגיבה בכך שהיא שמה את המורה על הכוונת. צריך למצוא את הדרך לתקשר, לשוחח; אבל הדרך שאנו בורחים תמיד היא הבריחה. אנו בורחים מן העימות, אנו בורחים מן הזולת, לפעמים אנו בורחים מעצמנו.

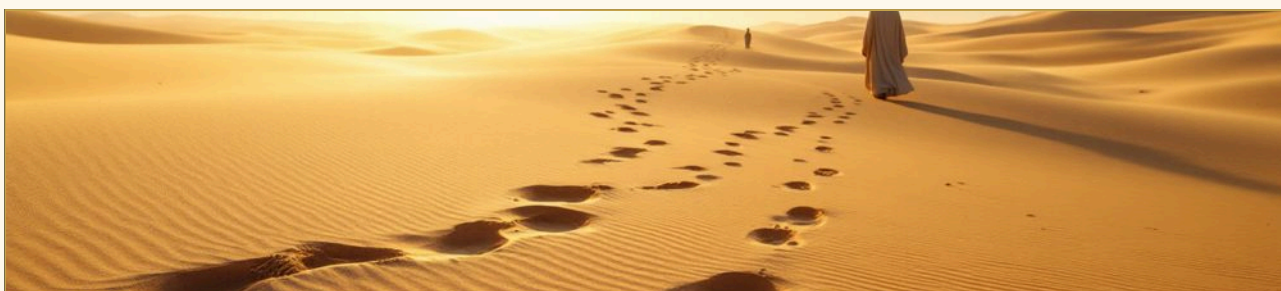
יונה אינו רוצה לברוח מה', ולא ממצפנו. אבל הוא יודע שאם עליו ללמד לא לפי ההיגיון הטהור, אלא בתוספת מעט הבנה ונדיבות, הדברים ישתנו במידת מה. הוא חושש לאבד את טבעו.

מסקנת הרב

אנו בורחים מן העימות, אנו בורחים מן הזולת, לפעמים אנו בורחים מעצמנו.

לקח לשולחן

לכל אחד מאיתנו יש תרשיש משלו: המעגל שבו מבינים אותנו בלי מאמץ. עם מי חדלנו לדבר משום שהדבר נעשה מעייף מדי? על מה מ"ההיגיון הטהור" שלנו היינו מוכנים לוותר כדי לחדש את השיח?

הצגה

כל נבואתו של יונה היא חמש מילים בעברית: "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת". שאר הספר הוא סיפורו של אדם הנאבק בשליחותו. ובסוף הוא מודה מדוע ברח: הוא ידע שה' יסלח.

השאלה

מה לעשות כששליחות נראית לנו כבדה מדי או נידונה לכישלון — ומה פירוש ש"ניחם" ה'?

התשובה

"כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום... ונחם על הרעה" (יונה ד, ב); "לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין לבטל ממנה" (אבות ב, טז).

יונה יאמר: ידעתי שה' רחום, שיסיר את הנורה; הייתי ממלא שליחות לשווא, הייתי נעשה ללעג, היו לי דרישות שאפילו לה' אין. האם לוותר אם כן? רק לא להיכנע לייאוש, אומר הרב: זה הלקח הראשון. גם אם התקדמנו רק צעד אחד בקילומטר שהיה עלינו לעבור, זה יהיה הצעד הזה, ודי בכך. משהו אחר ימשיך. החזרנו: לא עליך המלאכה לגמור — אבל גם אינך בן חורין לומר: זה יותר מדי בשבילי.

שכן אי אפשר לברוח מה'. כשברא את עולמו, היה מודע לכל קלקליו, אבל השקיע בו מתוך כוונה שלא להרפות ממנו: להרפות מעולמו פירושו לחתום על כישלוננו שלו. האדם יכול להיכשל, ה' לא.

כשאמר שה' "ניחם", זו לשון בני אדם כדי לקרב את הדבר אלינו. יש שיטות שאינן מצליחות, כמו בחינוך ילד: אם רואים שיטה שנכשלה, צריך להפעיל אחרת. הדרכים אינסופיות; צריך חכמה רבה.

מסקנת הרב

גם אם התקדמנו רק צעד אחד בקילומטר, זה יהיה הצעד הזה, ודי בכך.

לקח לשולחן

לעיתים אנו מוותרים משום שלא נראה את סוף הדרך. איזה "צעד" נוכל לעשות השנה, ולו קטן? ובחינוך ילדינו, האם יש לנו האומץ לשנות שיטה כששלנו אינה עובדת?

הצגה

הסערה קמה והצוות נבהל. המלחים, אומר הרב, מייצגים את שבעים האומות, את שבעים התרבויות: כל אחד זועק אל האל שלו, ואחר כך כולם משליכים את כליהם אל הים. ובינתיים, אדם אחד בלבד ירד אל ירכתי הספינה ונרדם.

השאלה

ברגע שבו העולם מגלה שאמונותיו אינן מצילות אותו, מדוע מי שיש לו תורה למסור בוחר לישון?

התשובה

"ויקרב אליו רב החבל ויאמר לו מה לך נרדם קום קרא אל אלקיך אולי יתעשת האלקים לנו" (יונה א, ו).

הכתוב מכיר בכך שכל אחד זועק אל האל שלו, אומר הרב. תפיסת האלוקות שונה בדרגות רבות. אמונה, אפילו פשוטה, ראויה לכבוד, משום שהיא משמרת באדם תקווה מסוימת, דרישה מוסרית מסוימת. לא נטאטא אותה: מוטב זה מכלום. אבל הפעם הם משליכים את כל כליהם, משום שהם מבינים ששום דבר מכל זה אינו מחזיק. זה הרגע למסור תורה בתוך אי־הוודאות שהעולם חי בה. זה הרגע שיונה בוחר לרדת אל ירכתי הספינה ולישון.

לכן האחרים באים להעירו. רב החובל אומר לו: כולם דואגים, ואתה מרשה לעצמך להתנמנם, לשקוע בהרדמה של המחשבה; קרא אל אלקיך. אולי — "אולי" — אלקי היהודים ימצא פתרון לצרותינו.

זו שאלה החוזרת בהיסטוריה: העמים האחרים ממשיכים לשאת את עיניהם אל העם הראשון שהביא לעולם את התגלות המוחלט.

מסקנת הרב

זה הרגע למסור תורה בתוך אי־הוודאות שהעולם חי בה.

לקח לשולחן

נוח יותר לישון בירכתי הספינה מאשר לדבר על הסיפון. מה קורה סביבנו בשעה שאנו "ישנים"? ומי נאלץ לבוא להעירנו השנה, כדי שניטול את חלקנו?

הצגה

הגורל נופל על יונה, והמלחים שואלים אותו: מה מלאכתך, מאין תבוא, מה ארצך, ואי מזה עם אתה? הרב נעצר על המילה המשמשת ל"מקצוע", ועל תשובתו של יונה.

השאלה

מדוע שואלים המלחים על מלאכתו ולא על עבודתו — ומדוע עונה יונה "עברי אנכי" במקום לנקוב בשם ארץ?

התשובה

"מה מלאכתך ומאין תבוא... ויאמר אליהם עברי אנכי ואת ה' אלקי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה" (יונה א, ח-ט).

"עבודה" היא העבודה, אומר הרב: בעבודה אדם הוא עבד. ב"מלאכה" הוא מלאך, שליח: הוא נושא מסר. מהו המסר שלך, באיזו אומנות באת לעולם, מה יש לך ללמד? ואחר כך: מה ארצך? שכן הבטחת הארץ קדמה למתן תורה: "לך לך מארצך". ה' מייעד קודם כול ארץ, מקום עיגון למימוש של אידיאל חיים.

ויונה משיב: "עברי אנכי". אין פירוש הדבר שאני בא מארץ; אני מזדהה קודם כול עם אבי אבותיי אברהם, זה שמעבר הנהר. אבל "עברי" בא גם מן הפועל "לעבור": אני המעביר את הרעיונות, את הצהרת האמונה. אני המעביר של ה' אלקי השמים, המופקד על יצירת הקשר בין השמים לארץ.

והוא מוסיף: "אשר עשה את הים ואת היבשה". שלושה יסודות, שמים, ים, יבשה: בעוברו את הים ביבשה הוטלה על העם הזה שליחותו.

מסקנת הרב

אני המעביר, במובן מסוים, של ה' אשר בשמים, כלומר מי שמופקד על יצירת הקשר בין השמים לארץ.

לקח לשולחן

אילו שאלו אותנו הערב לא "מה עבודתך?" אלא "מהו המסר שלך?", מה היינו עונים? יענה כל אחד במשפט אחד. ומה אנו מעבירים לסובבים אותנו?

"שאוני והטילני אל הים"

הצגה

יונה גוזר בעצמו את דינו: שאוני והטילני אל הים, וישתוק הים. המלחים עושים כדבריו, והסערה שוככת. והכתוב אומר שיראה גדולה של ה' אחזה בהם, שזבחו וזכו ונדרו נדרים.

השאלה

מדוע מבקש יונה שיטילוהו — ומה יש להבין מן המלחים המאמצים את אלקי ישראל ברגע שהם נפטרים מיונה?

התשובה

"שאוני והטילני אל הים" (יונה א, יב); "ויראו האנשים יראה גדולה את ה'... וידרו נדרים" (יונה א, טז).

יונה החליט, אומר הרב, שאת המשא הזה שה' מניח על כתפיו אין הוא יכול לשאת לבדו. הוא מעדיף לומר: קח את עמך, שא אותו; קח את האנושות שלך, שא אותה. גם אנו אומרים זאת בחיינו הפרטיים, על בעיותינו הקטנות: יש לנו די דאגות, מדוע להעמיס עלינו את של אחרים? ואנו רוחצים בניקיון כפינו, בידעין.

המלחים פחדו תחילה מן הסערה ומן האיש שראו בו את האחראי לה. הפעם יראתם היא מסוג אחר: הם נודרים נדרי נאמנות. איננו יודעים הרבה על מה שהבטיחו, אבל הם אימצו את אלקי ישראל, ניכסו אותו לעצמם — בחושבם שסילקו את יונה. זה מה שעשו הדתות הגדולות: הן לקחו את אלקי ישראל והתעלמו מגורלו של העם היהודי.

אבל העם היהודי, גם אם הוא יורד לעיתים אל השאול, אל המוות, אינו מת בשל כך. אם יוטל אל המים, יוכל יום אחד לעלות מהם.

מסקנת הרב

אם יוטל אל המים, יוכל יום אחד לעלות מהם.

לקח לשולחן

"קח את עמך, שא אותו": זה משפטם של העיפים מלשאת. מתי רצינו לרחוץ בניקיון כפינו מאחריות כבדה מדי? ומי סביבנו זקוק לעזרה כדי לא להרפות?